

"Пропала грамота". Чому зникла ленінська промова про "українське питання"

 tyzhden.ua/History/191965/PrintView

Чому досі не надрукована промова Леніна «Про Радянську владу на Україні»

У грудні 1919 року в Москві працювала VIII Всеросійська партконференція, яка розглянула питання про радянську владу в Україні. Більшовики в той час завершували третю спробу її окупації. Бажаючи утвердитися в найбільшій національній республіці остаточно, вони підійшли до розгляду цього питання з усією серйозністю. Обґрунтовуючи прийняту напередодні політбюро ЦК РКП(б) резолюцію «Про Радянську владу на Україні», Владімір Ленін виступив на конференції з великою промовою.

Матеріали конференції оперативно друкувалися в «Известиях ЦК РКП(б)». Однак промову Леніна з українського питання годі було шукати в цьому офіційному виданні. Це означало, що рішення не друкувати приймав особисто Ленін. Коли Партвидав у 1934 році опублікував окремою книгою матеріали конференції, заборона Леніна залишалася актуальною. Пояснюючи відсутність промови, упорядники зробили досить наївну ремарку: «Стенограма одного з основних виступів Леніна — його доповіді «Про Радянську владу на Україні» — в матеріалах конференції не збереглася. Відсутність цього документа виняткової за своїм значенням важливості становить вельми велику прогалину».

Незручна промова

Ми знаємо, що вождь ретельно збирав і зберігав «для історії» навіть записочки, які роздавав під час засідань Раднаркому. Всі вони потім друкувалися в «Ленинских сборниках» і «Полном собрании сочинений». Аж раптом зникла найважливіша промова, у якій визначалися принципи національної політики радянської влади. Тієї політики, яка згодом, після утворення Радянського Союзу, стала називатися коренізацією.

Коли в моїх руках опинився опублікований у Москві 1999 року фундаментальний збірник «В. И. Ленин. Известные документы. 1891–1922», я почав шукати цю промову. Після заборони Леніна минуло вісім десятиліть, і можна було сподіватися, що її надрукують. Упорядники збірника з гордістю вказали, що публікують шість сотень документів, які перебували на особливому зберіганні, бо вважалися державною таємницею або не публікувалися раніше з ідеологічних причин. Проте промови Леніна я не знайшов, а це означало, що її публікація виявилася несумісною вже з державними інтересами сучасної Російської Федерації.

Точка зору самого Леніна змінювалася залежно від здатності українських політичних сил опиратися нав'язуваним із півночі диктатурі

Поясню тепер, чому «пропала грамота» викликала в мене гострий інтерес. Розібраний на сувеніри в грудні 2013 року пам'ятник Леніну біля Бессарабки містив такий вислів вождя: «При єдиній дії пролетарів великоруських та українських вільна Україна можлива. Без такої єдності про неї не може бути й мови». Ці слова наводилися в дореволюційній (1913) праці «Критичні замітки з національного питання», у якій Ленін віддавав належне прагненню українців звільнитися з-під царського гноблення, але вважав асиміляцію українських і російських робітників цілком прогресивним процесом. Звичайно, не йшлося про асиміляцію росіян українцями...

Аналізуючи текст цього вислову на пам'ятнику роботи Сергія Меркурова, можна зрозуміти, що мав на увазі вождь більшовиків, коли допускав існування вільної України тільки за умови єдності дій багатонаціонального російського пролетаріату. Він вважав, що інтереси пролетаріату мусить представляти тільки його власна партія, яка витіснить із рад, коли вони з'являться в революційній ситуації, всі інші партії та залишить у них більшовиків і безпартійних депутатів, що їм співчують. Отже, тільки після утвердження власної диктатури більшовики могли допустити існування «вільної» України. Ось тільки в яких організаційних формах? Із цього приводу відбувалися дискусії. Точка зору самого Леніна теж змінювалася залежно від здатності українських політичних сил опиратися нав'язуваним із півночі диктатурі.

Імперія під новим соусом

Під час більшовицької окупації України взимку 1917–1918 років на перший план вийшли аспекти національної політики. Вони були примітивні: бандити Муравйова нищили тих, хто розмовляв українською мовою. Під час другої окупації взимку 1918-го — 1919-го провідними виявилися соціально-економічні аспекти. Керівництво ЦК РКП(б) зробило спробу перетворити Україну на дослідний полігон у реалізації крутого повороту в своїй аграрній політиці: відмови від нав'язаного селянами (точніше, радами солдатських депутатів) зрівняльного поділу орних земель між усіма, хто працював у сільському господарстві, й насадженні радгоспів та комун. Спроба, як відомо, закінчилася антирадянськими повстаннями та окупацією України білогвардійцями. Який вигляд повинна була мати «вільна» Україна після її «визволення» від денікінців арміями Лева Троцького, мусив пояснити Володимир Ленін у промові, котру не дозволив друкувати.

Виявилося, що реконструкція промови — справа не безнадійна. Знаючи контекст, тобто події, які передували VIII Всеросійській партконференції, виступи делегатів, що торкалися змісту цієї промови, а також заключне слово промовця, можна реконструювати тональність звернення вождя до провідних діячів партії. Тональність — це головне. Зміст відомий: резолюція ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні».

Оцінюючи цю резолюцію з позиції XXI століття, слід констатувати, що Леніну вдалося в епоху розкладу традиційних імперій продовжити на багато десятиліть існування централізованої імперії в радянській оболонці: спочатку як конгломерату формально незалежних держав, а потім у вигляді федеративного союзу республік, нібито наділених державними правами. У першому пункті резолюції проголошувалося: «РКП стоїть на точці зору визнання самостійності УСРР». Не України як такої, а саме УСРР. Адже структура

радянської влади була подвійною. Радянська вертикаль могла вибудуватись у вигляді незалежних республік, тоді як нерозривно пов'язана з нею компартійна вертикаль цементувала всю сукупність республік у централізовану монолітну державу. Далі в резолюції декларувалося бажання більшовицького керівництва забезпечити вільний розвиток української мови та культури, здійснювати вилучення хлібних надлишків у суворо обмеженому обсязі, розподілити землю між селянами на зрівняльних засадах і, нарешті, не допускати будь-якого примусу в справі об'єднання селян у комуни та артіль.

«Стати боротьбистами»

Питання про радянську владу в Україні було додатковим у порядку денному VIII партконференції. Воно виникло через те, що українські партійні працівники в Москві обурилися надто ліберальними, на їхню думку, аспектами затвердженої пленумом ЦК РКП(б) резолюції «Про Радянську владу на Україні». На нараді, що відбулася в Москві 30 листопада 1919 року, вони прийняли рішення (вісьмома голосами проти п'яти) про «занадто сильне випинання національного питання в декларації-резолюції ЦК РКП». Хоча в резолюції не було й натяку на партію українських боротьбистів, яка перейшла в цей час на комуністичну платформу, вони сприйняли задекларовану Кремлем увагу до «українського питання» як зміцнення політичних позицій цієї конкурентної для них партії. Через це Ленін вирішив підкріпити резолюцію пленуму ЦК авторитетом всеросійської партконференції. Доповідачем з «українського питання» він призначив Якова Яковлева (Епштейна).

Яковлев потім прославився як один з організаторів сталінської колективізації; у 1919–1934 роках обіймав посаду наркома земельних справ СРСР. В Україні він опинився навесні 1917-го в 21-річному віці, а наприкінці 1919-го очолив Катеринославський губком КП(б)У.

Свою доповідь Яковлев почав дуже відвертою за лексикою заявою, яку варто цитувати в оригіналі: «Два соображения говорят за постановку вопроса. Первое — это тот кацапский империализм и национализм или, обратно, петлюровский национализм и шовинизм, который часто проявляют на Украине, если как следует поскрести какого-нибудь из наших работников. Другое — это отсутствие за все время нашей работы на Украине определенной выдержанной линии, которая давала бы каждому члену РКП определенные директивы». Маючи трирічний досвід роботи в Україні, Яковлев вважав основною небезпекою ігнорування центром «українського питання». Катастрофічну поразку більшовиків улітку 1919 року він пояснював не успіхами білогвардійців на полі бою, бо Антон Денікін, коли вийшов з України основною частиною своїх армій і рушив на Москву, майже тут-таки зазнав поразки. Причину він бачив у тому, що українці відвернулися від радянської влади. Чому відвернулися, теж пояснював відверто: «Громадная масса работников из России, не контролируемая, не прецеживаемая на местах и в центре, хлынула, как саранча, заполняя все поры советского организма, и проводила великодержавническую политику на Украине».

Доповідь Яковлева вводила делегатів VIII партконференції в саму суть проблеми. ЦК РКП(б) визнав, що його попередня соціально-економічна й національна політика була невдалою, і резолюцією про радянську владу в Україні визначив контури нової політики. Резолюція була затверджена й дискусії не підлягала. Проблема зводилася до того, щоб забезпечити її виконання. Потрібно було роз'яснити відповідальним працівникам партії в центрі й безпосередньо в Україні, якою має бути «витримана лінія» у спілкуванні з місцевим населенням. Потрібно було переконати цих працівників, і передусім українських цекістів, що в самій побудові радянської влади вже закладена можливість здійснювати нібито демократичну національну політику за одночасного встановлення тотального контролю над територією і населенням.

Не може існувати двох думок щодо мотивів, якими керувався Ленін, забороняючи друкувати свою промову. Яковлев сказав те, що вимагалось. Те саме мав сказати й Ленін із висоти свого становища в партії. Однак Яковлев міг дозволити собі залишити в стенограмі вислови на кшталт «кацапського імперіалізму». Ленін не міг собі такого дозволити.

Голова Раднаркому УСРР Християн Раковський почав свій виступ із такого відгуку на промову Леніна:

«Владимир Ильич сегодня бросил крылатое слово — стать боротьбистами. Я понимаю это как реакцию против той неосторожной политики, которую мы вели на Украине».

Подумати тільки: стати боротьбистами! Поставити більшовиків на місце тієї партії українських есерів, яка відіграла ключову роль в утворенні й діяльності Центральної Ради! Ленін ставив перед вовками завдання надягти на себе овечу шкуру. У цей час він уже розробив підступний план знищення Української комуністичної партії (боротьбистів), який згодом, у 1920 році, здійснив Християн Раковський і Фелікс Дзержинський: лідерів УКП(б) нагородять високими посадами, а всіх незадоволених умовами індивідуального прийняття в КП(б)У репресують.

Член реввійськради 14-ї армії, у недавньому минулому голова Київського губкому Андрій Бубнов погодився з тактикою в національній політиці, яку сформулював Ленін у своїй промові. Тактика в інтерпретації Бубнова була такою: «Тов. Ленин говорил, что надо сыграть в поддавки, надо сделать максимальные уступки националистическим тенденциям. Это верно».

Один з організаторів КП(б)У Володимир Затонський теж солідаризувався з тим, що встановлення міцної влади в республіці залежить від того, чи зможуть більшовики бути дипломатами. «И я очень рад, — продовжив він, — что Владимир Ильич сегодня отчасти с педагогическими целями выступил для того, чтобы вколотить в сознание российских товарищей такой, казалось бы, простой и ясный факт насчет правильного отношения к украинскому национальному движению».

РАДЯНСЬКА ВЕРТИКАЛЬ МОГЛА ВИБУДУВАТИСЬ У ВИГЛЯДІ НЕЗАЛЕЖНИХ РЕСПУБЛІК, ТОДІ ЯК НЕРОЗРИВНО ПОВ'ЯЗАНА З НЕЮ КОМПАРТІЙНА ВЕРТИКАЛЬ ЦЕМЕНТУВАЛА ВСЮ СУКУПНІСТЬ РЕСПУБЛІК У ЦЕНТРАЛІЗОВАНУ МОНОЛІТНУ ДЕРЖАВУ

Член ЦК КП(б)У Яків Дробніс заявив, що в резолюції ЦК РКП(б) «национальный вопрос непомерно выпячен». Ленінську політику поступок у національному питанні він оцінював як Бубнов («гра в піддавки»), але не вважав її потрібною: «Наши столкновения с боротьбистами не прекратились до сих пор. Ленин думает, что если он поднесет им резолюцию, в которой будет выпячен национальный вопрос, в этой резолюции самостоятельность Украины звучит не раз, а 21 раз, то он эту мелкую буржуазию — боротьбистов надует».

Позиція Раковського й Затонського визначалася їхнім високим місцем в українській компартійно-радянській ієрархії. Вони домагалися реальних поступок по радянській (тобто другорядній) лінії з боку центру. Позиція керівників другого ешелону Бубнова й Дробніса була відверто шовіністичною. Вона не відрізнялася від тактики примарних поступок, про які Дробніс говорив побутовою мовою («Ленин надует»). Інша річ, що Бубнов розглядав таку позицію як доцільну, а Дробніс вважав національне питання другорядним.

У виступах Якова Дробніса та Дмитра Мануїльського не раз звучало українське слово «самостійність» без перекладу і з презирливо-негативним підтекстом (сучасні російські блогери наслідують цю традицію, називаючи нашу державу «Незалэжной»). Мануїльський, зокрема, заявив, що в Москві деяких українських товаришів незаслужено звинувачують у «самостійности», тоді як це слово з негативним підтекстом використовує й Ленін. У заключному слові Леніну довелося виправдовуватися, причому досить незграбно: «Все те, кто говорили о национальном вопросе, — это говорили и тт. Дробнис, и Бубнов, и многие другие — они в своей критике цекистской резолюции показали, что они проявляют ту самую самостоятельность, в которой мы упрекали киевлян. Тов. Мануильский находится в чрезвычайном заблуждении, когда думаем, что мы упрекали в самостоятельности в смысле национальном, в смысле независимости Украины. Мы упрекали в самостоятельности в смысле нежелания считаться с московскими взглядами, взглядами Центрального Комитета, находящегося в Москве. Это слово, которое употреблялось в шутку, имело совершенно иное значение».

Жарт чи не жарт? Встановімо, на чому Мануїльський упіймав Леніна, коли оприлюднив документ особливої

секретності — адресовану ЦК КП(б)У телеграму Леніна, Сталіна та Крестинського, тобто трьох із п'яти членів політбюро ЦК РКП(б), від 8 квітня 1919 року: «Если в виде уступки самостоятельным тенденциям является политически неизбежным оставление на ближайшее время в дружественных советских республиках самостоятельных комиссариатов военных и морских дел и путей сообщения, а также органов снабжения, то необходима строжайшая директива соответственным органам управления в том смысле, чтобы эти самостоятельные комиссариаты работали исключительно и в строжайшем согласии с директивами, даваемыми из соответственных комиссариатов РСФСР». Центр не жартував...

Є два «навздогінні» відгуки на промову Леніна, які відчать про те, що вона сильно вплинула на тих, хто мав можливість вислухати її. 12 червня 1920 року заступник голови Раднаркому УСРР Артьом (Фьодор Сергєєв) написав Леніну лист, у якому зробив таке знаменне визнання: «Украинизация города, его приближение к деревне хотя бы по языку, расказапывание города — очень полезно». Колишній творець «Донецько-Криворізької республіки» на території УНР радикально змінив свою позицію: від цілковитого заперечення українського питання на Сході й Півдні України до його визнання. Він навіть використав неологізм, яким бажав охарактеризувати ленінську лінію в національну питанні: «расказапывание». Це побутове слово прищепилося у вигляді терміна «коренізація» з усіма похідними (наприклад, «українізація»).

Інший відгук належить І. Лапідусу, партпрацівникові з 12-річним стажем роботи на українському Правобережжі. За змістом його недатований лист Леніну належить до першої половини 1920 року. Інформація про засекречену промову містилася в такому абзаці: «Разбирая причины нашего поражения на Украине (йшлося про окупацію радянської України денікінськими військами влітку 1919 року. — Авт.), Вы указали как на одну из главных причин нашего поражения на национальную вражду и засилье еврейского элемента в советских и партийных учреждениях Украины, что именно это засилье давало обильный материал для контрреволюционной агитации. Из Вашего заявления ЦК сделал соответствующие выводы и издал секретный циркуляр о том, чтобы учреждения удерживались от посылки евреев на Украину».

На VIII партконференції Ленін роз'яснював резолюцію політбюро ЦК РКП(б) «Про Радянську владу на Україні». У самій резолюції жодним словом не згадувався національний антагонізм, але Ленін розповідав, як засвідчував Лапідус, про етапи опрацювання цього документа. Як він опрацьовувався, ми знаємо, бо чернетка з правками була опублікована в 1999 році у виданні «В. И. Ленин. Неизвестные документы. 1891–1922».

Отже, у п. 7 «Проекту тез ЦК РКП(б) про політику на Україні» було зазначено: «Евреев и горожан на Украине взять в ежовые рукавицы, переводя на фронт, не пуская в органы власти». Треба звернути увагу, як делікатно вождь обходився з містянами, не згадуючи їхньої очевидної національності. Зрозуміло, що і у своїй засекреченій промові він віддавав перевагу терміну «українізація», а не тому неологізму, який у своїй простоті вжив Артьом: «расказапывание». Однак протиставлення «горожан», тобто росіян, євреям, які теж були виключно жителями міст, не сподобалось оточенню вождя. Придивімося до національного складу найвищого партійного керівництва — політбюро ЦК РКП(б): росіянин (Владімір Ленін), грузин (Іосіф Сталін), українець (Микола Крестинський) і два євреї (Лев Троцький, Лев Каменєв). Тому проти абзацу з п. 7 Ленін своєю рукою зробив таке уточнення: «...выразиться прилично: еврейскую м(елкую) б(уржуазию)».

Переслідуючи денікінські армії, у грудні 1919 року в Україну йшла військова сила, яка цього разу не сприймалася населенням як окупаційна. На своїх багнетах вона несла резолюцію РКП(б) «Про Радянську владу на Україні». Більшовицьким керманичам вистачило розуму відмовитися від політики, яку вони здійснювали в Україні раніше, і прилюдно продемонструвати повагу до національних почуттів українського народу, його прагнення утвердити національну державність. Одночасно вони демонстрували лібералізм в аграрно-селянському питанні, який перебував у цілковитій суперечності з програмними вимогами РКП(б). Програмні вимоги більшовицької партії були реалізовані вже в інший історичний період, у 1929–1934 роках, і частково з іншим складом керівників. Іосіф Сталін та Яков Яковлєв залишилися...